

Noter

Håbet på heden – Lotte Isager

2ø: Forfatteren sender en stor tak for klog, fornøjelig og venlig støtte under arbejdet med denne bog til Nils Arne Sørensen, Mette Løvschal, Bo Fritzboeger, Hanne Thomsen, Mette Klingenberg, Kasper Thissenius Haunstrup Rathjen, Bo Ejstrud, Lotte Bach Christensen, Martin Rudbeck Jepsen, Thilde Bech Bruun, Mette Lybæk samt Thomas Oldrup, Aarhus Universitetsforlag og bogens anonyme fagfællebedømmer.

5m: Skodshøj, Harald (1943). *E. M. Dalgas*. Steen Hasselbalchs Forlag, s. 87.

7n: Nyrop, Camillus (1916). *Det Danske Hedeselskab 1866 – 1916. Et jubilæumsskrift*. Det Danske Hedeselskab. Kjøbenhavn, s. 89-90.

7n: Nyrop (1916). *Det Danske Hedeselskab*, s. 52

10ø: Se fx Hansen, Kjeld (2008). *Det tabte land: den store fortælling om magten over det danske landskab*. Gads forlag, s. 12.

11m: Skodshøj (1943). *E. M. Dalgas*, s. 23.

11n: Enrico Mylius Dalgas, citeret i Skodshøj, Harald. (1966). *E.M. Dalgas*. Det danske Hedeselskab, s. 32. »Luften fyldtes af vore muntre Sange, de mærkværdigste Indretninger blev opfundet for om Natten at kunne huse de Gæster, hvortil der efter almindelige Begreber ikke var Plads; vi var alle nævenyttige og raadsnare, og det faldt os aldrig ind at vige tilbage for saadanne Bagateller, som at der hverken var Mad eller Plads til de ankomne, eller at vi ikke havde Penge i Lommen».

11n: Enrico Mylius Dalgas, citeret i Skodshøj (1966). *E.M. Dalgas*, s. 42.

13n: Hansen (2008). *Det tabte land*, s. 105-6.

13n: Skodshøj (1943). *E. M. Dalgas*, s. 167.

14ø: Hansen (2008). *Det tabte land*, s. 128.

14ø: Beskrivelsen af Hedeselskabet som et gigantisk egnsudviklingsprojekt stammer fra historikeren Bo Fritzboeger.

14m: Skodshøj (1943). *E. M. Dalgas*, s. 61.

15ø: Aakjær, Jeppe (1915/2020). *Hedevandringer*. Forlaget Hovedland, s.74.

15m: Dalgas, E. (1867). *Geografiske Billeder fra Heden*. Det danske Hedeselskab. Kjøbenhavn, s. 125.

- 15n: Nielsen, Niels Kayser (2019). ”MYTE: Sagde Dalgas ”Hvad udad tabes, skal indad vindes”?” på danmarkshistorien.lex.dk. [MYTE: Sagde Dalgas ”Hvad udad tabes, skal indad vindes”?” – Danmarkshistorien | Lex](#)
- 15n: Nielsen (2019). ”MYTE: Sagde Dalgas”.
- 16m: Citeret i Skodshøj (1943). *E. M. Dalgas*, s. 224.
- 16n: Skodshøj (1943). *E. M. Dalgas*, s. 116.
- 17ø: Breuning-Madsen, Henrik (2010). ”Drænrørets indførelse og betydning i et landbrugs- og miljømæssigt perspektiv” i Marita Akhøj Nielsen (red.), *Det fremmede som historisk drivkraft: Danmark efter 1742: et festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II ved 70-års-fødselsdagen den 16. april 2010*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, København, s. 161.
- 17ø: Skrubbeltrang, Fridlev (1966). *Det indvundne Danmark*. Det danske Hedeselskab, s. 448-9.
- 17ø: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 448-9.
- 17m: Brieghel, Signe Skjoldborg & Jessen, Nina Toudal (2023). ”Fjorden under jorden: Grundforbedringsprojekter og historisk dødvande i Vejle og Hjarbæk fjorde”, *Kulturstudier*, (2), s. 59.
- 17m: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s.207
- 17n: Iversen, Marie Kølbæk (2023). ”Neo-worlds: Transformative Agency through Fear, Rite, and Myth”. Doktorafhandling. Oslo National Academy of the Arts.
- 17n: Aakjær (1915/2020). *Hedevandring*, s.74.
- 20n: Bak, Jesper Leth., Løvschal, Mette & Damgaard, Christian (2020). ”Hvordan bevarer vi heden i Danmark. Tilstand, pleje og mulig genopretning”. Aarhus Universitet, DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi, Teknisk rapport, 160, 1-54.
- 21n: Kortene er hentet fra Schmidt, Inger Kappel & Riis-Nielsen, Torben (2016). ”Lynghederne – naturtype” i *Naturen i Danmark* på lex.dk. Tilgængeligt d. 22/5 2025.
https://naturenidanmark.lex.dk/Lynghederne_-_naturtype
- 22n: Odgaard, Bent Vad (1994). ”The Holocene vegetation history of northern west Jutland, Denmark”. *Nordic Journal of Botany*, 14(5), 546; Andreassen, Marianne Høyem. (2009). ”Agerbruget i enkeltgravskultur – Senneolitikum og ældre bronzealder i Jylland belyst ud fra plantemakrofossil”. *Kuml*, 58(58), 9-55, s. 14.
- 24ø: Bregendahl, Emilie Rauschenberg (2023). ”Kvæg, knogler og kalkfattige jorde: En revurdering af menneske-dyrrelationer i Enkeltgravskulturen på baggrund af nye osteologiske analyser”. Kandidatspeciale i Arkæologi, ARTS, Aarhus Universitet.

- 24ø: Hübner, Eva. (2005). *Jungneolithische Gräber auf der Jütischen Halbinsel: typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur*. København. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Citeret i Haughton, Mark & Løvschal, Mette (2023). Ancestral commons: the deep-time emergence of Bronze Age pastoral mobility. *Antiquity*, 97(396), 1470-1487, s. 1479.
- 25n: Schmidt, Inger Kappel; Riis-Nielsen, Torben (2013). "Hedelyng" i *Naturen i Danmark* på lex.dk. Tilgået d. 13/4 2025. <https://naturenidanmark.lex.dk/Hedelyng>
- 25n: Andersen, Pernille Mølgaard (2011). "Lyngen er et pragtfuldt tæppe" på videnskab.dk. Tilgået d. 5/5 2025. <https://videnskab.dk/naturvidenskab/lyngen-er-et-pragtfuldt-taeppe/>
- 26m: Schmidt, Inger Kappel; Riis-Nielsen, Torben (2016). "Planternes tilpasninger - på lyngheder" i *Naturen i Danmark* på lex.dk. Tilgået d. 13/4 2025. https://naturenidanmark.lex.dk/Planternes_tilpasninger_-_p%C3%A5_lyngheder
- 26n: Schmidt, Inger Kappel; Riis-Nielsen, Torben (2016). "Levevilkår på heden" i *Naturen i Danmark* på lex.dk. Tilgået d. 13/4 2025. https://naturenidanmark.lex.dk/Levevilk%C3%A5r_p%C3%A5_heden
- 27ø: Rasmussen, Kjeld & Kristiansen, Søren Munch (2024). Danmarks Nationalleksikon: "podsol" på lex.dk. Tilgået d. 13/4 2025. <https://lex.dk/podsol>
- 27m: Holst, Mads Kähler., Rasmussen, Marianne., Kristiansen, Kristian & Bech, Jens-Henrik (2013). "Bronze Age 'herostrats': ritual, political, and domestic economies in Early Bronze Age Denmark.", *Proceedings of the Prehistoric Society*, 79, 265-296. Cambridge University Press, s. 7.
- 28n: Svanberg, Fredrik (2005). "Kulthus, Tempel och Aristokratiske Husgravar" i Joakim Goldhahn (red.), *Mellan sten och järn, Del I og II, Rapport från det 9:e Nordiska Bronsålderssymposiet, Göteborg 2003*, 307–331. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 59. Göteborg. Citeret i Holst, Rasmussen, Kristiansen & Bech (2013). "Bronze Age 'herostrats'", s. 12.
- 29ø: Holst, Rasmussen, Kristiansen, & Bech (2013). "Bronze Age 'herostrats'", s. 5.
- 29m: Holst, Rasmussen, Kristiansen & Bech (2013). "Bronze Age 'herostrats'".
- 29m: Haughton & Løvschal (2023). "Ancestral commons".
- 31m: Christensen, Lotte Bach (2025). "Under samme tag: Jernalderens dyr." i Lotte Isager m.fl., *Dyrenes byhistorie i Holstebro*. Kapitel 1. Aarhus Universitetsforlag.
- 32ø: Blume, Hans-Peter & Leinweber, Peter (2004). Plaggen soils: landscape history, properties, and classification. *Journal of Plant Nutrition and Soil Science*, 167(3), 319-327.
- 32m: Henningsen, Peter (1995). *Hedens hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland, 1750-1900*. Peter Henningsen og Den jyske Sparekasse; Buus, Mie (2005). *Udnyttelsen af klithederne i Thy*. Museet for Thy og Vester Hanherred; Jensen, Kristine Holm (2024) *Uldjydens triumf*. Aarhus Universitetsforlag.
- 33n: Citeret i Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, s. 159.

34m: Christiansen, Sofus (2001). "Flows of matter in a traditional heathland farm about 1840. An example from northern West Jutland", *Denmark, Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 101:1, 43-66.

34m: Dalgas, C. (1830). *Bidrag til kundskab om de danske provindsers nærværende tilstand i oekonomisk henseende, femte stykke, Ribe amt*. Peter Christian Brünning. København. Citeret i Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, s. 162.

34m: Diørup, C. (1842). *Bidrag til kundskab om de danske provindsers nærværende tilstand i oekonomisk henseende, femtende stykke, Thisted amt*. J.D. Qvist. København. Citeret i Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, s. 162.

34n: Stoklund, Bjarne (1990). Tørvegødning-en vigtig side af hdebondens driftssystem. *Bol og By: Landbohistorisk Tidsskrift*, 6(1), 47-72.

35ø: Etnologen Gudrun Gormsen (1952-) har æren for de grundige undersøgelser af Peder Knudsens omfangsrige dagbøger, som dette afsnit bygger på.

35ø: Gormsen, Gudrun (1998). "Hedelandskab og hedebrug - energistrømme i hdebondens driftsformer set ud fra en overordnet betragtning", *Seminarrapport Den danske hede. Afholdt på Skarrildhus 21. september 1998 af Skov- og Naturstyrelsen*, s. 53-68. Se også Gormsen, Gudrun (1982). "Hdebonden: studier i gaardmand Peder Knudsens dagbog 1829-1857", *Folk og Kultur*, 1982; Gormsen, Gudrun (2025). "The Heathland Farm. Farming, Survival, and Economy in 19th-Century Jutland" i Mette Løvschal & Karen Grønneberg (red.), *A Place for the Heathlands* (online publication). Aarhus Universitet.

35n: Gormsen (1998). "Hedelandskab og hedebrug", s. 61.

36m: Gormsen, Gudrun (1982). "Hdebonden", s. 11-12. Citeret i Stoklund (1990). "Tørvegødning", s. 65-66.

36n: Gormsen (1998). "Hedelandskab og hedebrug", s. 64.

38n: Pedersen, Jens Brink., Hansen, Lambert., Clausen, Laurids & Nielsen, Ole Holst (1995). *De danske Kalk og Mergelselskaber. Kalk og mergel gennem tiderne*. Danske Kalk- og Mergelselskaber. Brande, s. 9-10.

38n: Matthiessen, Hugo (1939). *Den sorte Jyde: Tværsnit af Hedens Kulturhistorie*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag, s 85-86.

38n: Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, Se kapitel 15 side 259-282 for en detaljeret gennemgang af arbejdsgangen og udbredelsen af præ-industriel mergelproduktion og -brug. Ordsproget citeret fra s. 260.

39ø: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 441-446.

39ø: Hvor stor en andel, der landede på hedejord, er uvist. Fritzbøger, Bo: "Landbrugets udvikling i Danmark" i *Trap Danmark* på lex.dk. Tilgået d. 12/6 2025.

https://trap.lex.dk/Landbrugets_udvikling_i_Danmark

39m: Fritzbøger, Bo (1994/2005). *Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. Skov- og Naturstyrelsen og Nyt Nordisk Forlag A/S. København, s. 73.

39n: Se Viborg, Erik Nissen (1788). *Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten på Vesterkantan af Jylland*. J.F. Schulz. København.

40ø: Buus (2005). *Udnyttelsen af klithederne i Thy*, s. 14-15.

40m: Buus (2005). *Udnyttelsen af klithederne i Thy*, s. 14-15.

40n: Fritzbøger (1994/2005). *Kulturskoven*, s. 74-75.

42ø: Nationalmuseet. "Købstæderne under enevælden" på natmus.dk. Tilgået d. 27/5 2025.

<https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/enevaelde-1660-1849/samfundet-under-enevaelden/koebstaederne-under-enevaelden/>

42m: Groth, Niels Boje., Kvorning, Jens., Lund, Annemarie., Mikkelsen, Jørgen., Porsmose, Erland., Vejre, Henrik., Jørgensen, Gertrud., Bro, Henrik., Fertner, Christian., Jensen, Boris Brorman., Kristensen, Hans., Nielsen, Tom. "Købstæderne i Danmark" i *Trap Danmark* på lex.dk. Tilgået d. 1/6 2025. https://trap.lex.dk/K%C3%B8bst%C3%A6derne_i_Danmark

43n: "Aess, Qweg, Fææ, Heste, Øg, Hunde, Swin oc sliigdt andit, ther Stanck gör, oc döo ther i Byen eller udenfore Byen". Christian 2.s verdslige Ordinans fra 1522 artikel 68. Citeret fra Lauridsen, Per Lunde (2005). "Rakkerne og Samfundet – synet på professionsbestemt uærlige." Specialeafhandling. Københavns Universitet – Institut for Historie, s. 17.

44ø: Mührmann-Lund, Jørgen (2016). "Skarn, ære og "god politi" i den tidligmoderne by", *Kulturstudier*, 7(2), 101-122. <https://doi.org/10.7146/ks.v7i2.25023>

45m: nr. 45, Zimmer. Forlangte Indrykkelser, In: Aalborg Stifts Kongelig alene privilegerede Jydske Efterretninger og Avertissements-Tidende, 1815, Aalborg, Det Kgl. Bibliotek: LGV D-086/4. Citeret fra Lauridsen (2005), "Rakkerne og Samfundet", s. 88.

45m: Storgaard, Pedersen, P. (1909). "Borris Seminariums Historie 1806-1826", *Hardsyssels Aarbog*, 71-105, s. 91-96. Citeret fra Lauridsen (2005), *Rakkerne og Samfundet*, s. 90-91.

45n: Se Kjærgaard, Kristoffer (2011). "St. St. Blicher og jøderne: Blichers politiske forfatterskab", *K&K III: Aestetik og virkelighed i klassiske og moderne vAerker*; Iversen (2023). "Neo-worlds", 49-65, s. 42-45.

45n: Kjærgaard (2011). "St. St. Blicher og jøderne", s. 61.

46ø: Dyrland, F. (1974). *Tatere og Natmandsfolk i Danmark – Betragtede med Hensyn til Samfundsforholdene i det Hele*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

46m: Citeret i Iversen (2023). ”Neo-worlds”, s. 46.

46m: Hansen, H. P. (1959). *Natmandsfolk og kjæltringer I*. Rosenkilde og Bagger. København, s. 31.

47ø: Brøndegaard, Vagn J. (1987). *Folk og flora. Dansk etnobotanik, bind 1-4*, Rosenkilde & Bagger, s. 11. Tilgået d. 30/5 2025.

<https://www.ksla.se/bibliotek/biblioteket/brondegaardssamlingen/>

47n: Brev fra Hans Ahlefeldt 5/7 1760. Citeret i Nielsen, Jørgen (1988). *Hedens Grannelund. Statens plantageanlæg på de jyske heder 1788-1863*. Poul Kristensens forlag. Herning, s. 13.

47n: Olwig, Kenneth (1986). *Hedens natur. Om natursyn og naturanvendelse gennem tider*. Teknisk forlag, s. 36.

48ø: Nielsen, Niels Kayser (2002). ”Kartoffeltyskerne-vellykket indvandring eller national konflikt?”, *Bol og By: Landbohistorisk Tidsskrift*, 18(1), 37-58, s. 42.

48n: Se Lund, Niels J. Windfeld (1975). ”Kartoffeltyskerne. Livsvilkår i de jyske hedekolonier i det 18. årh.”, *Folk Og Kultur, årbog for Dansk Etnologi Og Folkemindevidenskab*, 4(1), 31-66. Tilgået fra <https://tidsskrift.dk/folkogkultur/article/view/65739>

49m: Brøndegaard (1987). *Folk og flora*, s. 12.

49n: Skodshøj (1966). *E.M. Dalgas*, s. 13.

50m: Gormsen (1998). ”Hedelandskab og hedebrug”, s. 62.

50n: Jf. historikeren Peter Henningsen (1964-). Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*; Buus (2005). *Udnyttelsen af klithederne i Thy*.

51ø: Se Jensen (2024). *Uldjydens triumf*.

51m: Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, s. 80.

51n: Se Møllgaard, Johannes (1988). ”Det »mørke« Jylland Og »verdensmarkedet«.”, *Folk Og Kultur, årbog for Dansk Etnologi Og Folkemindevidenskab* 17 (1), 61-99.

<https://tidsskrift.dk/folkogkultur/article/view/65838> ; Graugaard, Esben (2009). *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet. Studie i netværket omkring e regional kultur- og driftsform o. 1788-1914*. Syddansk Universitetsforlag.

51n: Piorr, Mirja (2023). ”Heste i Holstebro 1485-1521: Senmiddelalderlig byhistorie i et handelsmæssigt perspektiv.”, *Temp-tidsskrift for historie*, 14(27), 5-23.

52ø: Piorr ”Heste i Holstebro 1485-1521”.

53ø: Graugaard (2009). *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet*.

53n: Thomsen, Hanne (2021). "Museum Give – om livet 'på kanten' – i lokalt, nationalt og globalt perspektiv", *Give-egnens museum årsskrift*, 14-39, s. 26.

54m: Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder.*; Buus (2005). *Udnyttelsen af klithederne i Thy.*

54n: Se Poulsen, Søren Toftgaard (1987). "Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne i Ringkøbing Amt", *FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer 1987*, 7-38; Clausen, Kim (1987). "Frihed for stavnsbåndet eller frihed til studehandel?", *FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer 1987*, 109-124; Jerk, Flemming (1958). "Ringkøbing Amts herregårde gennem godsslagningens tidehverv", *Hardsyssels Årbog*, s. 100-151; Nygaard, Svend (1918). Godsslagningen i Bøvling Amt. *Hardsyssels Aarbog 1918* s. 49-83; Hansen, Frederik Vognsen (udateret). "Det vestjyske herregaardslandskab" på danskeherregaarde.dk. Tilgået d. 2/9 2025.
<https://www.danskeherregaarde.dk/tema/tema-loenborggaard/det-vestjyske-herregaardslandskab>

56n: Olwig (1986). *Hedens natur*, s. 13.

58ø: Aakjær, Jeppe (1919). *Artikler og taler. 1887—1918*. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag. København og Oslo.

58m: Olwig (1986). *Hedens natur*, s. 42.

58n: Rønne, Kirsten (2009). "ENQUETE: Bondestuen. Et hjem i svøb", *Tidsskriftet Antropologi*, (59/60), 41-47, s. 44.

63m: Se Frandsen, Johs. Nørregaard (2018). "The Jutland Heath as a Literary Place of Inheritance: Hans Christian Andersen, St. St. Blicher, and Jeppe Aakjær", *The Bridge*, 41(2), 11.

64ø: Olwig (1986). *Hedens natur*, s. 75.

64ø: Jf. Frandsen, Steen Bo (1996). *Opdagelsen af Jylland: den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*. Aarhus Universitetsforlag

67ø: Nielsen (1988). *Hedens Grannelund*, s. 25.

67n: Ford, Caroline (2004). "Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940", *Past & Present*, 183 (Maj), 173-198.

68ø: von Carlowitz, Hanns Carl (1713). *Sylvicultura Oeconomica oder Haußwirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Johann Friedrich Braun. Leipzig.; Se Gruber, Ulrich. (2007). *Deep roots - a conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit)*. (Discussion Papers / Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 2007-002). Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung GmbH. Berlin.

68m: Gruber (2007). *Deep roots - a conceptual history of 'sustainable development'*, s. 23.

68n: Fritzboøger (1994/2005). *Kulturskoven*, s. 352-55.

69m: Fritzboøger (1994/2005). *Kulturskoven*, s. 352.

70n: Nielsen (1988). *Hedens Grannelund*, s. 68.

70n: Nielsen (1988). *Hedens Grannelund*, s. 67-68 og 90-104.

71n: Fritzbøger (1994/2005). *Kulturskoven*, s. 82.

72ø: Til minde om Laurids Thagaard og hans mange meritter producerede Thisted Bryghus i 2019 til gengæld en særlig Thagaard øl baseret på bl.a. smagen af birkeblade og grannåle fra plantagerne omkring Nors Sø i Thy.

72ø: Nationalpark Thy. "Klitplantagerne" på nationalparkthy.dk. Tilgået 3/7 2025.
<https://nationalparkthy.dk/oplevel-nationalparken/landskabet/klitplantagerne>

72n: Fritzbøger (1994/2005). *Kulturskoven*, s. 75-76.

73n: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 265-7 og 380-3.

73n: Thomsen (2021). "Museum Give – om livet 'på kanten'", s. 22.

74ø: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 267.

74m: Henningsen (1995). *Hedens hemmeligheder*, s. 307-315 og 330-334.

74n: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 448-449 (afrundede tal).

75n: Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 408-409. Se også Raunkiær, C. (1913). "Measuring-apparatus for Statistical Investigations of Plant-formations", *Botanisk Tidsskrift*, 45-103., hvor han slog til lyd for, at megen hede- og klitbeplantning næppe kunne betale sig, hvorimod fredning af hede ville være nyttig som vidnesbyrd om et langt og rigt tidsrum i Danmarks historie. Citeret i Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 463.

76m: Damgaard, Ellen., Thøstesen, Marianne., Frandsen, Lydia., Colding, Hans., Esbjerg, Arne. K. & Poulsen, Børge. (1985). *Gudum - sognet mellem hede og fjord*. Eget forlag, Gudum Sognearkiv, s. 91.

76m: Dreyer, C. (1795). *En liden Beskrivelse over Lemvig samt Skodborg og Vandfuld Herreder i Riber Stift*. Otto B. Wroblewskis forlag, s. 59.

76n: Nislev, Gunnar (1978). "Fire generationer på Gudum Kloster", *Hardsyssels Aarbog bd. 12*, 49-62, s. 60.

77ø: Nislev (1978). "Fire generationer på Gudum Kloster", s. 60.

77ø: Gudumkloster Gods, G-0409.

77m: Damgaard, Thøstesen, Frandsen, Colding, Esbjerg & Poulsen (1985). *Gudum - sognet mellem hede og fjord*, s. 126.

78m: Se fx *Kulturplan 1909 – 1924*. Klosterheden Skovdistrikt, s. 415-420.

78m: *Driftsplan for Klosterhedens Distrikt, 1956 – 1971* (1956). Skovreguleringen, s. 165.

78n: Isager, Lotte., Andersen, Mette Lund & Knudsen, Inger Bjørn (2022). ”Klosterheden Plantage igennem 150 år: En overraskende historie om bæredygtighed”, *Temp-tidsskrift for historie*, 12(24), 53-70.

78n: Larsen, J.B. (1997). ”Skovbruget ved en skillevej – teknologisk rationalisering eller biologisk optimering?”, *Dansk Skovbrugs Tidsskrift* 2 (1997), 277–308. Citeret i Fritzboeger, Bo 2018. ”State Forestry in Denmark from the Late Eighteenth to the Early Twenty-First Century” i Jan K. Ooesthoek and Richard Hölzl (red.) *Managing Northern Europe's Forests: Histories from the Age of Improvement to the Age of Ecology*. Kapitel fem, s. 189.

79ø: World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our common future*. Tilgået i februar 2021. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

82m: Aakjær, Jeppe (1906/2016). *Rugens Sange og mange andre digte*. Forlaget Jenle. Aakjærselskabet.

82n: Dalgas (1867-1868). *Geografiske Billeder fra Heden*.

83m: Olwig (1986). *Hedens natur*, s. 108.

83n: Se Hansen, Anders Buch Vogel (udateret). *HVORDAN MAN UNDGÅR AT SLETTE SIG SELV. EN FORTÆLLING OM DANMARKS NATURFREDNINGSFORENING MED BESØG AF JOHANNES V. JENSEN*. Danmarks Naturfredningsforening & Johannes V. Jensen & Thit Jensen Museet. Tilgået 30/5 2025. <https://www.jensenmuseet.dk/wp-content/uploads/2020/06/DN-OG-JVJ.pdf>

84m: Hansen (2008). *Det tabte land*, s. 75-78.

84m: Den endelige fredning fandt sted i 1934. Se Skrubbeltrang (1966). *Det indvundne Danmark*, s. 382-3.

84n: Personlig kommunikation med historiker, ph.d. og direktør for De Kulturhistoriske Museer i Holstebro, Kasper Thissenius Rathjen, 3/12 2024, Holstebro Museum

86ø: Se Bjørn, Claus (2023). ”Ingeborg Kristiane Rosenørn-Teilmann” i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* på lex.dk. Tilgået d. 2/9 2025. https://kvindebiografiskeleksikon.lex.dk/Ingeborg_Kristiane_Rosen%C3%B8rn-Teilmann

86m: Riis-Nielsen, Torben., Schmidt, Inger Kappel., Frandsen, Bjarke & Binding, Trine (2005). *Nørholm Hede: en langtidsundersøgelse af hedens vegetationsudvikling og tilgroning*. Hørsholm: Center for Skov, Landskab og Planlægning/Københavns Universitet. Forest and landscape research, 35, s. 16.

86n: Riis-Nielsen, Schmidt, Frandsen, & Binding (2005). *Nørholm Hede*, s. 16.

- 87n: Dette afsnit er baseret på forskningsresultater publiceret i Isager, Lotte & Knudsen, Line Vestergaard (2025). "Slices of Time. Heterochrony and Heritage in Denmark's Klosterheden Plantation" i Mette Løvschal & Karen Grønneberg (red), *A Place for the Heathlands* (online publication). Aarhus Universitet. Tak til biolog Tina C.M. Pedersen fra Naturstyrelsen i Klosterheden Plantage for at fortælle om sit arbejde med hedepleje i plantagen.
- 90m: Bak, Løvschal, & Damgaard (2020). "Hvordan bevarer vi heden i Danmark", s.11.
- 90n: Bak, Løvschal & Damgaard, (2020). "Hvordan bevarer vi heden i Danmark", s. 11
- 94n: Se Miljø- og Ligestillingsministeriet. Miljøstyrelsen (2024). " Historiske data dokumenterer færre fisk i danske fjorde". Tilgået d. 6/6 2025. <https://mst.dk/nyheder/2024/april/historiske-data-dokumenterer-faerre-fisk-i-danske-fjorde>
- 95m: Dansk Ornitologisk Forening (2018). "Næsten 3 millioner fugle er forsvundet fra det åbne land". Tilgået d. 6/6 2025. https://www.dof.dk/om-dof/nyheder?nyhed_id=1627
- 95m: Eskildsen, Anne Erland (2020). *Status og trusler for insektfaunaen*. Landbrug og Fødevarer. SEGES Rapport. Tilgået d. 6/6 2025. https://www.landbrugsinfo.dk/-/media/landbrugsinfo/public/2/d/f/biodiversitet_insekters_tilbagegang.pdf
- 96m: Mandagmorgen (2024). "Grøn trepart: Er der plads til sol og vind i Danmarks nye landskab?" på mm.dk. Tilgået 6/6 2025. <https://www.mm.dk/artikel/groen-trepart-er-der-plads-til-sol-og-vind-i-danmarks-nye-landskab>
- 97n: Fjalland, Emmy Laura P. (2025). "Heathland Shepherd" i Mette Løvschal & Karen Grønneberg (red), *A Place for the Heathlands* (online publication). Aarhus Universitet.
- 98ø: Matthiessen (1939). *Den sorte Jyde*, s. 69.
- 98n: Jessen, Ida (2020). *Kaptajnen og Ann Barbara*. Gyldendal. København.
- 98n: Tellerup, Malte (2020). *Hedeselskabet*. Lindhardt og Ringhof. København
- 98n: Thomsen, Torsten Bøgh (2023). "Gennemtræk. Den jyske hede som økologisk og socialt migrationsrum" i Kristina Leganger Iversen, Marius Timmann Mjaaland & Elisabeth Oxfeldt (red.), *Naturen som gave? Tvisyn på naturen i nordisk litteratur*. Universitetsforlaget. Kapitel 6. <https://doi.org/10.18261/9788215064574-2023-06>
- 99n: Rose, Deborah Bird (2013). "Anthropocene noir", *Arena Journal*, (41/42), 206-219.